

Etika

KANTO ETIKOS PĖDSAKAI R. M. HARE'Ų PRESKRIPTYVIZME

Jūratė Baranova

Vilniaus pedagoginio universiteto
Filosofijos katedra
T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
El. paštas: jbar@takas.lt

I. Kantas yra vienas pirmųjų etikų, atskyrusių faktą nuo vertybės. D. Hume'as iš tiesų savo etinius tyrinėjimus grindė psichologiniais pagrindais. Tačiau kartą suabejojęs nekritiško perėjimo nuo fakto prie vertybės etikoje galimybe, Hume'as tapo visos britų metaetikos (G. Moore'as, B. Prichardas, D. Rossas, A. Ayeris, M. Hare'as) teoriniu pirtaku. Ar britų metaetikai vis dėlto pastebėjo ir Kanto argumentus? Straipsnyje svarstomas vieno žymiausių XX amžiaus britų metaetikų Richardo M. Hare'o sugrįžimas prie Kanto būtent iš ilgos diskusijos apie fakto ir vertybių nebendramatiškumą ir „posūkio į kalbą“ perspektyvos. Kodėl būtent kantiškasis preskriptyvizmas leidžia Hare'ui paneigti emotyvizmą kaip propagandą? Kaip Hare'as įveikia takoskyrą tarp fakto ir vertinimo? Kuo skiriasi „geras nuodytojas“ nuo „gero žmogaus“? Ar akrasia, kaip valios silpnumo problema, paneigia, ar pagrindžia Hare'o preskriptyvizmą? Kodėl su Hare'u nesutinka jo kritikai Warnockas ir MacIntyre'as?

Prasminiai žodžiai: perspektyvizmas, Hare'as, faktas ir vertybė, Kantas ir metaetika, akrasia.

Kodėl preskripcija nėra propaganda?

Iš visų britų metaetikų Hare'as* yra atviriausias Kantui. Pirma, šio savo artimumo Kan-

tui, skirtingai nuo kitų metaetikų, jis nebando nepastebėti. Būtent jis nurodo paralelę tarp Hume'o išvelgtos fakto ir vertybės painiojimo moraliniame sprendime galimybės ir Kanto išpėjimo dėl galimos heteronomijos (Hare 1972: 29–30).

Hume'as jo interpretacijoje šia įžvalga priartėja prie Kanto. Antra, Hare'o manymu, pats moralės sprendinys, kaip ištara, palaikomas preskripcija. Jis imperatyvus. Sumanymas grįsti moralinį mąstymą imperatyvumu taip pat pasiekia mus iš Kanto reikalų. „Mes turime

* Richard M. Hare (g. 1919) – vienas iš įtakingiausių savo kartos britų moralės filosofų. Nuo 1966 m. iki 1983 m. – Oksfordo universiteto moralės filosofijos profesorius. Žinomiausi jo kūriniai yra *Moralės kalba* (The Language of Morals, 1952), *Laisvė ir argumentas* (Freedom and Reason, 1963), *Moralinis mąstymas* (Moral Thinking, 1981). Filosofas taip pat išleido knygas *Esė apie politinę moralę* (Essays on Political Morality, 1989), *Esė apie religiją ir švietimą* (Essays on Religion and Education, 1992), *Platonas* (Plato, 1982).

prisiminti“, – rašo Hare’as, – kad didžiausias iš visų racionalistų Kantas nurodydavo moralinius sprendinius kaip imperatyvus <...>, (Hare 1972: 16). Trečia, Hare’as moralinį mąstymą atremia į pamatinę Kanto etikos prielaidą – universalumo principą. Nepaisant to, kiek jo universalumo supratimas skirtusi nuo pirminio Kanto sumanymo, universalumas jam yra tas kriterijus, kuris leidžia atskirti moralines preskripcijas nuo kitų preskriptyvaus pobūdžio teiginių.

„Moralės filosofijos tikslas, – pradeda Hare’as knyga *Laisvė ir argumentas*, – yra padėti geriau mums galvoti apie moralės klausimus, parodant kalbos, kuria jie yra išreikšti, loginę struktūrą“ (Hare 1980: v). Tačiau pagrindinis moralės klausimas gimsta ne iš kalbos ir jos ypatybių. Jis toks pat, kaip jį formulavo Kantas: „ką privalau daryti?“ Tačiau būtent šioje klausimo semantikoje iškyla žodžio „privalėti“ (*ought*) reikšmės ir prasmės problema. Ar „privalėti“ ir reiškia galėti? Žodžio privalėti (*ought*), kaip ir kito reikšmingo moraliniam mąstymui žodžio „geras“ (*good*), funkcionavimo kalboje logikos analizei skirta pirmoji Hare’o knyga *Moralės kalba*.

Hare’as čia grįžta prie emotyvistų išvelgtos dinaminės bei ekspresyvosios kalbos funkcijos aptarimo. Ar moralinių sprendinių kalba iš tiesų skirta tik tam, kad paveiktų klausytojų elgesį? Kuo preskripcija skiriasi nuo propagandos? Hare’as čia išvelgia reikšmingą distinkciją. Jis nurodo loginį skirtumą tarp pasakymo kitam, ką jis turi daryti, ir privertimo jį tai daryti. Emotyvistų tvirtinimas, kad moraliniai sprendiniai turi įtikinti, patenka į propagandinių poveikių klasę. Įtikinti kitą, kad jis turi elgtis vienaip ar kitaip, galime labai įvairiai: pasitelkti psichologinius triukus, grasinti, bandyti papirkti, tyčiotis, klastingai žadėti ir t. t. Moralinis sprendimas

kaip preskripcija, Hare’o akimis, nėra tokio pobūdžio įtikinėjimas. Moralinio sprendinio preskriptyvumą Hare’as aiškina kaip atsakymą į kito racionalaus veikėjo klausimą, kai jis klausia savęs arba mūsų „ką turiu daryti?“ Tokį atsakymą, priešingai nei emotyvistai, Hare’as vertina ne kaip įtaigavimą, o kaip vadovavimą veiksmui. Apie tai, ar ištara yra moralinis vertinimas, sprendžiama iš to, kaip ji paveikia veiksmą. Galiu formuluoti daugybę nuorodų sau ir kitiems vykstant filosofijos seminarui ar šiaip kalbėdamasis su draugais priekavos, tačiau jei šios preskripcijos netampa mano paties elgesį reguliuojančiu principu, jos netampa moraliniais vertinimais. Hare’o atsigrūžimas prieš grynąjį intelektualizmą moralės filosofijoje atliepia Aristotelio nusistatymą nepasitikėti vien Sokrato ir Platono siūlomais savokų apibrėžimais.

Priešingai nei intuityvistai ir emotyvistai, jis išvelgia moralinio argumento svarbą. Hare’as sugrąžino pasitikėjimą moralinio diskurso racionalumu, kurį kviestionavo emotyvistai. Klausiantysis turi pagrįsti preskripcijos turinį, jis gali paklausti apie pagrindus, kodėl preskripcija yra tokia, o ne kitokia. Preskripciją formuluojančiajam visada galima užduoti testuojamąjį klausimą: „Kodėl?“ Jam privalu tokius pagrindus (*reasons*) žinoti. Jis turi būti pasiruošęs atsakyti: „Todėl, kad....“, turi pateikti argumentą, pagrindžiantį, kodėl siūlo būtent tokią nuorodą veiksmui. Emotyvistų išskirta moralinio sprendinio dinaminė funkcija tokio supratimo nereikalauja. Todėl ji tampa, Hare’o nuomone, vien propaganda. Preskripcijos autorius, atsakydamas į klausimą apie privalėjimą ką nors daryti, neišvengiamai iškelia klausimą ir apie faktus: „Kokia faktinė situacija?“ Todėl kiekvienas moralinis sprendinys yra ir deskriptyvus, ir vertinamasis. Hare’as, nors ir priima metaetikoje įsigalėjusią

fakto ir vertybės priešpriešos takoskyrą kaip savo svarstymų pradžios prielaidą, tačiau savai šį dualizmą išlygina. Kaip pažymi Warnockas, moralinis diskursas, Hare'o akimis, nėra visų pirma informatyvus, nors kartais jis toks ir gali būti. Tačiau nėra jis ir vien emotyvus (Warnock 1969: 31–32). Mūsų preskripcija formuluojant moralinį sprendinį tam, kad jis iš tiesų būtų moralinis sprendinys, o ne propagandos priemonė, neturi siekti kito žmogaus įtikinti ar paveikti. Įtaka panaikina moralinio sprendinio autonomiją. Hare'as čia išlieka kantininku: kaip pasielgti, kiekvienas atsako sau tiktai pats, pasirinkdamas kaip elgesio orientyrus ne kitų pasiūlytas elgesio kryptis, o tik tam tikrus principus.

Kita vertus, moralinis sprendinys nėra paprasta preskripcija. Imperatyvas „eik šalin“ nėra moralinis sprendinys, nes jis nurodo, kaip elgtis tik šioje konkrečioje situacijoje. Moralinis sprendinys turi būti pagrįstas šios situacijos ypatybėmis. Tačiau jis turi būti formuluojamas taip, kad jį būtų galima universalizuoti, kad jo autorius, atsidūręs panašioje situacijoje, galėtų formuluoti tą patį preskriptyvų nurodymą. Todėl Kanto sprendinys „Tu privalai gražinti pinigų“, Hare'o požiūriu, yra moralinis sprendinys. Jis universalizuojamas, tinka bet kokiomis aplinkybėmis, neišskiriant ir paties veikiančiojo. Preskripcijos autorius, išlikdamas logiškai nuoseklus, negali formuluoti skirtingo sprendinio kitomis panašiomis aplinkybėmis. Jei keičiu sprendinį – turiu įrodyti, kad aplinkybės reikšmingai pasikeitė. Moraliniai sprendiniai skiriasi nuo kitų preskripcijų tuo, kad jie yra universalizuojami.

Koks skirtumas tarp „gero nuodytojo“ ir „gero žmogaus“?

Kaip Hare'as įveikia takoskyrą tarp fakto ir vertinimo? Ją įveikia pasitelkdamas kriteri-

jaus arba vertinimo standarto sampratą. Tarkime, apie tą pačią žemuogę galima formuluoti ir deskriptyvų, ir vertinamąjį sprendimą. Pirmuoju atveju sakome „Ši žemuogė yra didžiulė, raudona ir sultinga“. Antruoju – tą patį galime formuluoti kitaip: „Ši žemuogė yra būtent tokia, kokios žemuogės ir privalo būti“. Pirmasis sakiny – aprašomasis – yra antrąjį, vertybinį sakinių pagrindžiantis argumentas (Hare 1972: 111). Kaip susisieja vertinimas „geras“ su visomis žinomomis faktinėmis žemuogių savybėmis? Hare'as atsako: žinant žemuogių gerumo kriterijus – jų vertinimo standartus. Kiekviena objektų klasė turi savo gerumo standartus. Žemuogėms galioja vieni, automobiliams – kiti kriterijai. Skirtingoms automobilių markėms – vėlgi skirtingi kriterijai: vienokie – sportiniams automobiliams, kiti – šeimos automobiliams, treči galioja taksai ir t. t. Į klausimą, ką mes turime galvoje sakydami, kad mašina yra gera, galima atsakyti nurodant konkrečias šios mašinos gerumą konstituojančias savybes: pavyzdžiui, sakome, „jie turi būti greitai ir mobilūs“. Tai ir bus „gerumą padarančios“ daikto savybės. Tačiau tik konkrečiai – palyginamajai – sportinių automobilių klasei. Jei sakome, kad automobilių „gėrį padarančios“ savybės yra jų talpumas ir ekonomiškumas, vertinimo standartas, kurį mes šiuo atveju taikome, yra paimtas iš kitos palyginamosios – šeimos automobilių klasės. Atsakymas aptaria deskriptyvias mašinos savybes. Deskriptyvioji žodžio „geras“ prasmė yra tai, kas nuolat kinta priklausomai nuo vertinamojo objekto. Vertinamoji prasmė nekinata, ji pastovi visai vertinamųjų objektų klasei. Todėl Hare'as įvardija vertinamąsias gerumo savybes kaip pirmines deskriptyviųjų atžvilgiu. Kitaip tariant, vertybė jo koncepcijoje tampa pirmine fakto atžvilgiu, tačiau faktinis objekto aprašymas imanentiškai įeina į verti-

nimą. Tam tikros klasės gerumo standartai taip pat gali keistis, pavyzdžiui, tobulėjant mašinų gamybos technologijai. Tačiau kiekvienas, net ir naujas, standartas visada perduoda klausytojams tam tikrą informacijos kiekį. Jei, tarkime, kinų maisto restorane išgirstame iš virėjo, kad mums siūlomas „geras kiaušinis“, mes turime informaciją, kad šis kiaušinis yra deramai supuvęs. Kita vertus, išgirdę sakinį „tai geras kiaušinis“, žinome, kad jis vertinamas ne pagal tuos pačius kriterijus kaip „geras eilėrašitis“. Jei išgirstame vertinimą „geras eilėrašitis“ iš ne visai ekscentriško žmogaus, – sako Hare’as, – tai galime tikėtis, kad eilėrašitis bus šis tas daugiau nei dainelės „Laimingo gimtadienio Jums“ dar vienas variantas (Hare 1972: 122).

Tačiau ar nėra skirtumo tarp žodžio „geras“ vartosenos kalbant apie gerus daiktus ir moralinės žodžio „geras“ prasmės, kuri galioja vertinant išimtinai žmonių elgesį? Kodėl Hare’as tiek daug remiasi nemoraliniais žodžio „geras“ vartosenos pavyzdžiais? Iš tiesų galima sutikti, kad nėra bendro kriterijaus vertinimui „geras“ visoms objektų klasėms ir kad kiekvienoje palyginimų klasėje – ar eilėraščių, ar kiaušinių, ar žemuogių, ar automobilių – galioja savi standartai. Tačiau, kalbant apie žmones, tokio pobūdžio palyginimo klasės galioja tik profesinėms, tai yra funkcinėms, žmogaus charakteristikoms apibūdinti. Jei sakome „jis yra geras architektas, žmogų vertiname pagal lyginamojoje architektų klasėje susiklosčiusius standartus. Jie skirsis nuo, pavyzdžiui, „gero virėjo“ vertinimo standartų. Atviras klausimas „ar geras architektas turi būti ir geras virėjas?“ bus beprasmis ir paradoksalus, nurodantis prarają tarp skirtingų žmonių grupių vertinimo standartų. Tačiau jau Aristotelis, išryškinęs, kad skiriasi kitaristo ir dailidės profesinės funkcijos, iškelia svarbiausią klausimą: o kokia žmogaus apskritai funkcija? Ir atsako:

gyventi sutinkamai su protinguoju sielos pradū. Hare’as, kaip metaetikas, mąstydamas iš posūkio į kalbą perspektyvos, tokio metafizinio atsakymo pateikti negali. Tačiau jis svarsto ir iš racionalistinės Aristotelio bei Kanto perspektyvos ir tiki, kad logika mąstantį žmogų gali apsaugoti nuo klaidų ir pavojų. Hare’ą su Aristotelium ir Kantu suartina pasitikėjimas žmogaus proto bei argumento galia.

Hare’as moralines žmogaus savybes atskiria nuo nemoralinių pagal imanentiškumo kriterijų – tai savybės, kurių net norint neįmanoma atsisakyti. Taip kaip, pavyzdžiui, buvimo architektu. Iš tiesų, jei architektui nepavyksta koks nors projektas, pagal kurį pastatyta bažnyčia sugriūva, jis labai norėdamas gali pakeisti šią specialybę ir nebebūti vertinamas pagal šios lyginamosios klasės standartus tapęs, pavyzdžiui, virėju. Ar geras jis, ar blogas virėjas – jau bus vertinamas pagal naujos, virėjų, klasės kriterijus. Tačiau išgirdę vertinimą „Pranciškus Asyžietis buvo geras žmogus“, suprantame, kad ir mes priklausome šiai lyginamai klasei ir mūsų elgesio vertinimui galioja tie patys standartai kaip ir Pranciškui, patinka mums tai ar ne. Dažniausiai, matyt, nepatinka, nes per sunkūs. Tačiau nuo buvimo žmogumi neįmanoma „išsisukti“ pakeičiant profesiją.

Iš šio vidinio ir instrumentinio žodžio „geras“ reikšmių išsiskyrimo kyla ir skirtingos „privalėjimo“ (*ought*) žodžio vartosenos. Hare’as čia vėl sugrįžta prie Kanto, tiesa, pamatyto Prichardo akimis. Prichardas adaptavo Kantą metaetiniam diskursui, pasitelkdamas dvi žodžio „privalėjimas“ (*ought*) vartosenas: hipotetinę ir kategorinę. Žodį „privalėti“ galima vartoti dviem prasmėmis. Potencialiam nuodytojui, kad nusisektų jo projektas, galima patarti: „Tu privalai (*ought*) duoti antrą nuodų dozę“. Kita vertus, galioja ir kitas pa-

sakymas: „Tu privalai (*ought*) sakyti tiesą“. Kuo šios ištaros skiriasi? Prichardas, sekdamas Kantu, įžvelgė visai skirtingas šių sakinį reikšmes. Hare'as su tuo nesutinka. Jo manymu, skiriasi tik sąrašai dorybių, pagal kurias vertinamas geras nuodytojas ir geras žmogus. Tačiau kiekvienu atveju „privalėjimo“ reikšmė atsiranda tos pačios procedūros būdu – vertinant pagal lyginamosios objektų klasės gerumo standartus. Kodėl Hare'as, pripažindamas savaiminį aiškumą, kad antroji ištara išreiškia moralinį vertinimą, o pirmoji jo neišreiškia, vis dėlto atsisako pripažinti skirtingas šių privalėjimo (*ought*) aspektų reikšmes?

Jam buvo svarbu pagrįsti savo pirminį suvokimą: renkamės principus, o ne elgesio alternatyvas. Mūsų pasirinkti principai suponuoja ir vertinimo standartus. Tačiau jei galime rinktis, kaip teigia pats Hare'as, ar būti nuodytoju, ar pasirinkti virėjo ar architekto profesiją, tai negalime rinktis, ar būti apskritai žmogumi. Jeigu buvimo žmogumi principas yra tas, kurio nesirenkama, tai ar negalima jaustis visiškai laisvam nuo priklausomybės būti įvertintam pagal šiuos kriterijus? Kita vertus, iškyla principų pasirinkimo kriterijus. Pagal ką renkamės? Ir kodėl? Galop skirtingų grupių žmonių dorybių sąrašas, pagal kurį jie vertina gerumą kaip savybę, gali taip pat reikšmingai nutolti. Hare's pats pateikia galimą standartų neatitikimą: misionieriaus, kuris atvykęs skelbti krikščionybės į kanibalų gentį, siūlo gero žmogaus standartą kaip tokio, kuris „nežudo kitų“, ir pačių kanibalų, kurie vertina gerą žmogų pagal čia susiklosčiusį gerumo kriterijų. Geras žmogus jiems yra tas, kuris turi daugiausia skalpų. Kaip nuspręsti, kuris principas iš tiesų yra „gero“ žmogaus principas? Iš kurios perspektyvos? Ir ar geras nuodytojas negali būti geras žmogus? Jeigu pavyzdžiui, jis dirba dezinfekcijos sto-

tyje ir nuodija graužikus? Gyvūnų apsaugos aktyvistas, ko gero, tokio graužikų nuodytojo nelaikytų geru žmogumi? O tas, kurio namus apsėdo žiurkės ar pasiutusios lapės? Jei nuodytojas atvyksta padėti naktį ir ne darbo laiku, ar jis negali būti apibūdintas gal nuodytojų klasei ir nebūdinga, tačiau vis dėlto gero žmogaus savybe?

Valios autonomija ir principų pasirinkimas

Hare'as savojoje moralės filosofijos kaip preskriptyvizmo versijoje sumaniai derina kai kuriuos Aristotelio etikos ir Kanto etikos aspektus. Jis jų nesupriešina. Iš Aristotelio jis perima preskripcijos ir veiksmo neatskiriavimo principą. Apie principus, sako Hare'as, mes sprendžiame ne iš to, kaip jie formuluojami, o iš to, kaip jie reiškiasi veikėjo elgesyje. Moralinių principų funkcija yra vadovauti elgesiui. Todėl moralės kalba ir yra preskriptyvi kalba (Hare 1972: v). Kanto klausimas „ką privalau daryti?“ taip pat yra apie elgesį. Iš tiesų Kantas neklausia „ką privalau galvoti apie tai, ką privalau daryti?“ Jis taip pat susieja šį klausimą su pačiu elgesiu. Tačiau etikoje Hare'ui svarbiausia pasirodė būtent Kanto moralės filosofiją grindžianti valios autonomijos idėja. Hare'as nurodo Kanto veikalą *Moralės metafizikos pagrindai* kaip pradinę prielaidą pagrįsti teiginį, kad niekas kitas, tik mes patys galime apsispręsti dėl principų. Kitų žmonių preskripcijos, ką mums daryti, galioja tik tada, jei mes nusprendžiame sekti jų patarimais arba paklusti kitų įsakymams (Hare 1972: 70).

Moraliniam ugdymui, kaip ir mokant vaikus chemijos, Hare'o manymu, būtinas tam tikras teorinis pagrindas. Tačiau, kita vertus, ir chemijos pamokos, ir moralinio ugdymo uždavinys – mokyti vaikus priimti galutinius

sprendimus, remiantis savo patirtimi. Hare'as siūlo nustatyti tai, ko mes mokome jaunąją kartą: mes mokome ją išmokyti priimti reikšmingus sprendimus. Brandi karta turi mokėti nuspręsti, kuriuos principus jai perimti iš tėvų, kuriuos modifikuoti atsižvelgiant į kintančią situaciją ir kurių atsisakyti. Sprendimų, Hare'o manymu, mes išmokyti negalime. Galime mokyti tik pačių principų (Hare 1972: 75).

Principai skiriasi nuo konkrečių apsisprendimų tuo, kad jie, – teigia Hare'as sekdamas Kanto pėdomis, – yra universalizuojami. Tačiau, kita vertus, pripažindamas „labai didelę skolą Kantui“, vis dėlto Hare'as siūlo pasistengti išvengti Kanto egzegezės voratinklio (Hare 1980: 34). Moralės principai ne visada egzistuoja antecedentiškai ir mums belieka su jais pasikonsultuoti. Hare'as čia remiasi garsiuoju Sartre'o veikale *Egzistencializmas yra humanizmas* aprašytu jo mokinio pavyzdžiu, kai šis konsultavosi, ką turįs daryti: ar prisijungti prie Prancūzijos pasipriešinimo fronto, ar pasilikti ir slaugyti vienišą sergančią motiną (Sartre 1974: 445–446). Hare'as mano, kad Sartre'as yra universalistas tokia pačia prasme, kaip ir jis pats, nes jis neneigia moralės principų būtinumo, o tik nemano, kad egzistuoja principai iki sprendimo – jie kyla kiekvienoje morališkai relevantiškoje situacijoje. Hare'o manymu, žmonės skiriasi gebėjimu tokius sprendimus priimti. Metams bėgant, mūsų moraliniai principai darosi vis labiau specifiški, vis labiau sugebame daryti išimtis ir pritaikyti tuos principus prie patyrimo. Tačiau kai kurie žmonės net besikartojančioje situacijoje ilgai negali primti sprendimo, ką privalo daryti. O gal kiekviena situacija yra unikali, nepakartojama ir ji reikalauja visiško proto atvirumo, skatina pradėti moralinį mąstymą nuo pat pradžių? Tą ir turėjo galvoje Sartre'as,

aptardamas savo mokinio dilemą. Juk tai, ką jis pasirinko, ir bus jo gyvenimas, tai bus jis pats. Niekas negali jam nei patarti, ką pasirinkti, nei pasiūlyti rinktis iš analogiškų pavyzdžių. Hare'as vis dėlto nėra egzistencialistas ir preskripcija „pradėti nuo pradžių“ jam atrodo absurdiška (Hare 1980: 41). Jeigu taip būtų, – teigia Hare'as, – joks moralinis ugdymas taptų neįmanomas. Nebelikytų principų, kuriuos būtų galima perduoti. Nors ir yra sudėtingų moralinių klausimų, kuriuos ypač mėgsta rašytojai, Hare'as nelinkęs sureikšminti jų svorio bendroje moralinio gyvenimo perspektyvoje. Išmintingiausi žmonės paprastai daug galvoja apie pamatinius moralinius klausimus, ypač apie tuos, su kuriais susiduria gyvenime, tačiau paprastai konkrečiose situacijose, Hare'o nuomone, mums nereikia tiek daug galvoti. „Tada mes turime laiko pagalvoti apie kitas problemas, o ne nuolatos ieškoti atsakymo į klausimą, ką privalome daryti“ (Hare 1980: 42).

Akrasia ir maksimos universalumas

Net ir pasirinkę principą, kuris taptų mūsų nuoroda tolesniam veiksmui, ar visada galime būti tikri, kad mums pavyks nuosekliai juo sekti? Maža to, juk gali apskritai nepavykti jo paversti jokia veiksmu, jei šis principas idealų lygmenyje mums bus labai patrauklus, tačiau pritaikyti realiame gyvenime – per sunkus. Tiesiog neturėsime galios mobilizuoti savęs. Net patikėti savimi, kad galime būti pajėgūs. Ši valios silpnumo problema, filosofijoje įvardijama kaip *akrasia* klausimas, pasiekia mus nuo graikų. Net ne iš filosofijos. Hare'as nurodo ištrauką iš Euripido tragedijos *Medėja*: Medėja puikiai suvokia savo meilę Jasonui, pastūmėjusią ją į tėvo išdavystę (o vėliau, nors tada ji dar to ir nežinojo, – į jos tragediją

– vaikų nužudymą), kaip valios silpnumą – kaip beprotybę. Medėjos šauksmas: „kaip aš galiu atsispirti šiai beprotybei?“ lieka neatsakytas. Jai sakoma: beprasmiška kovoti, Jaso no pusėje dievai. Medėjos valia per silpna kovoti su meile kaip ją ištikusiu likimu. Ir niekuo negali padėti protas? Graikų filosofai, skirtingai nuo tragedijos autorių, vis dėlto manė, kad gali: jų optimistinis pasitikėjimas žmogaus proto galia atkuria proto teises. Dialoge *Protagoras* Sokratas gina tezę, kad tėra tik viena dorybė – žinojimas, ir kad žmonės nedorai elgiasi tik nežinodami. Sokratas išlaisvina tikrąjį žinojimą iš aistrų nelaisvės. Malonumas negali nugalėti gėrio, – nori pasakyti Sokratas, – nes tai būtų tiesiog loginis prieštaravimas: mažesnis gėris nugalėtų didesnį gėrį. Tai gali padaryti tik tas, kuris nepažįsta tikrojo gėrio. Protagoras čia su Sokratu nesiginčija. *Akrasia* klausimą jie sprendžia kaip intelektualistai. Tačiau, kaip pažymi James J. Walshas, Euripido ir Sokrato *akrasia* sampratos svarstymo trajektorijos prasilenkia. Sokratas manęs, kad net *akrasia* situacijoje protas valdo žmogų, jis vadovaujasi įsitikinimais ir skaičiuoja. Klystantis tiesiog klaidingai apsiskaičiuoja, kas gi yra jo tikrasis gėris. Jis mano esant galimą suklydimą ir pasidavimą malonumui. Tačiau Euripido sukurtoji Medėja nėra klaidingai apsiskaičiavusi. Tokių situacijų, kurias įžvelgia Euripidas, Sokratas net nesvarsto (Walsh 1971: 263).

Prie jų grįžta krikščioniškoji kultūra. Ji, kaip ir Euripidas, valios silpnumą laiko rimta problema. Klasikiniu *akrasia* pavyzdžiu paprastai nurodomas apaštalo Pauliaus vidinės kovos kaip dialogo su savimi pavyzdys, liudijantis apgailestavimą dėl išsąmoninamo savosios valios silpnumo: „Aš net neišmanau, ką daras, nes darau ne tai, ko noriu, bet tai, ko nekenčiu“ (Rom 7, 15). Pasirodo galima su-

gebėti trokšti gėrio, tačiau nesugebėti jo padaryti. „Aš nedarau gėrio, kurio trokštu, o darau blogį, kurio nenoriu“ (Rom 7, 19). Kodėl taip nutinka? Apaštalas Paulius turi atsakymą: tai daro viduje gyvenanti nuodėmė. Žmogus susidvejina į vidinį žmogų ir į kūną. Vidinis žmogus trokšta gėrio, kūnas trukdo jį pasiekti. Būtent kūnas paverčia žmogų jo paties belaisviu. Paulius nemano, kad protas įstengs jam padėti. „Vargšas aš žmogus!“ – šūkteli apaštalas. Toks galėtų būti giliai savo *akrasia* išsąmoninusio žmogaus retorinis prisistatymas. Šis šūksnis ataidi net iki šiuolaikinės analitinės filosofijos. Amerikiečių filosofas Donaldas Davidsonas straipsnyje „Kaip galimas valios silpnumas?“ *akrasia* apibūdina kaip veiksmą, kurio intencija neatitinka veikėjo geriausio sąlyginio sprendimo (Davidson 1980: 22–42). Kaip priešybę *akrasia* Davidsonas išskėlė santūrumo principą (*principle of continence*), nurodantį rinktis veiksmą, kuris yra geriausias visų turimų relevantiškų pagrindų atžvilgiu. Tai yra veiksmas, kurį pamatuoja geriausias sąlyginis sprendimas (Norkus 2000: 56). Apie tai, kaip Davidsono darbai paveikė srautą darbų *akrasia* tema ir kokios yra galimos egonominės šio fenomeno turinio eksplikacijos, rašė Zenonas Norkus straipsnyje „Akrasia ir subjektas egonomikoje“. Norkus įžvelgia skirtumą tarp klasikinės ir egonominės *akrasia* problemos analizės. Klasikinėje tradicijoje akračiškais vadinami laisvai ir sąmoningai padaryti poelgiai, prieštaraujantys geriausiam veikėjo sprendimui. Egonomikoje *akrasia* vadinamas intertemporaliai nenuoseklus elgesys. Klasikinei tradicijai rūpi, kodėl žmonės kartais elgiasi neakračiškai. Egonomika šį klausimą apverčia klausdama, kaip apskritai yra galimas transtemporaliai nuoseklus elgesys. Tokį elgesį ji aiškinanti kaip iracionalių žmogaus elgesio tendencijų viena kitą neutralizuo-

jančios sąveikos produktą. Gebėjimas manipuluoti šiomis tendencijomis yra per gyvenimą įgyjama kompetencija. Norkus priima egonomikos prielaidą apie monolitinio subjekto suskaidymą į transsubjektines hierarchijas ir analizuoja jų santykius racionalaus pasirinkimo teorijos analitinėmis priemonėmis, išvelgdamas racionalių egoistų, kaip atskirų subsubjektų, interpersonalinės kooperacijos galimybę (Norkus 2000: 78).

Hare'as sprendžia *akrasia* klausimą neįsiveldamas į šį „homunkulinį funkcionalizmą“. Jis atsako ne iš racionalaus pasirinkimo teorijos perspektyvos, o veikiau kantiškai. Ir antisokratiškai. Skyrelį pavadina *Recidyvu* (*Backsliding*). Moralinį silpnumą apibūdina kaip nesugebėjimą pasiekti savo turimų idealų. Kitus žmones šis siekinys nebūtinai turi paliesti. „Tačiau visais atvejais, – rašo Hare'as, – moralinis silpnumas yra tendencija patiems nedaryti to, ką paprastai mes rekomenduojame; arba daryti tai, ką paprastai mes smerkiame“ (Hare 1980: 72). Hare'as *akrasia* klausimą laiko esant pagrindine moralinio gyvenimo problema. Tačiau jis išvelgia esminį skirtumą tarp dviejų klausimų: „ką man daryti?“ ir „ką privalau (*ought*) daryti?“. Atsakant į pirmąjį klausimą užtenka pasitarti su savo troškimais. Atsakant į antrąjį, būtina grįžti prie Kanto ir kantiškai savęs paklausti: „Kokią maksimą (vartojant Kanto terminus) aš galiu visuotinai pritaikytivisais atvejais kaip šis, ar vaidinčiau ar nevaidinčiau vaidmenį situacijoje, kaip kad vaidinu dabar?“ (Hare 1980: 72). Nuspręsti, ką daryti, – sako Hare's, – yra labai lengva. Universalizuoti maksimą – labai sunku. Sokratas neįvelgęs antrojo klausimo galimybės. Todėl, nepakankamai kreipdamas dėmesio į moralinio sprendinio universalizacijos principą, jis, Hare'o teigimu, neišvengiamai turėjo pasakyti, kad tokio dalyko kaip

valios silpnumas apskritai nėra. Hare'as, kaip ir Davidsonas, pritartų Euripidui. Jie mano, kad *akrasia* egzistuoja.

Tačiau ar *akrasia* galimybės pripažinimas nepanaikina paties preskriptyvizmo kaip moralės filosofijos principo? Juk jeigu moralės sprendiniai yra preskriptyvūs, turėtų būti neįmanoma priimti vienus moralinius sprendimus, o veikti kitaip – priešinantys jiems. Ir jeigu žmonės nuolat daro tai, ko jie nemanoma turintys daryti, ar tai neįrodo, jog preskriptyvizmas tiesiog klysta? Hare'as apmąsto tokio priekaišto galimybę ir atsako remdamasis (kaip tik šiuo kritiniu argumentu. Jo teigimu, jei moralės sprendiniai nebūtų preskriptyvūs, neiškiltų ir moralinio silpnumo problema. „Tačiau problema yra, vadinasi, – daro išvadą Hare'as, – jie yra preskriptyvūs“ (Hare 1980: 68). Hare'as, matyt, čia nori pasakyti, kad veikėjas, turėdamas galbūt silpną valią kaip prielaidą, tiesiog šaukiasi tam tikrų elgesio nurodų. Jeigu valia visada būtų stipri, toks klausimas, ką privalo daryti, jam neiškiltų. Moraliniai sprendiniai, nurodydami, kaip jis turėtų elgtis, suteikia jo elgesiui labai svarbias direktyvas. Dažnai vieno žmogaus preskripcijos gali padėti įveikti kitam žmogui jo valios silpnumą.

Warnockas nesutinka su Hare'u tvirtindamas, kad ne visi moraliniai sprendiniai yra preskriptyvūs ir ne visi šaukiasi universalizacijos būtinumo. Jo nuomone, moraliniai sprendiniai gali įsakyti veiksmą, bet gali ir neįsakyti: jie gali atlikti įvairiausias funkcijas – patarti, skatinti, maldauti, pasmerkti, apgaildestauti, nuspręsti, išpažinti, įsipareigoti ir t. t. Warnocko akimis, tai akivaizdus moralės žodžių vartojimo konteksto susiaurinimas. Todėl Hare'o preskriptyvizmą jis kvalifikuoja kaip klaidingą ir absurdišką idėją (Warnock 1969: 35–36). Warnockas pasiremia ir No-

well-Smithu, teigiančiu, kad „žodžiai, su kuriais moralės filosofai turi išskirtinai susidurti, <...> vaidina įvairius skirtingus vaidmenis. Jie yra vartojami išreikšti skonį ir preferencijas, sprendimus ir pasirinkimus, kritikuoti, rūšiuoti, vertinti, priminti, patarti, įspėti, įtikinti ir atkalbėti, pagirti, padrašinti, išplatinti pažiūras ir atkreipti dėmesį į taisykles, be abejonės, ir kitiems tikslams“ (Warnock 1969: 40). Ir Warnockas, ir Nowell-Smithas priešinas Hare'o bandymui sutraukti visą moralinių žodžių ir sprendinių aspektų įvairovę į vieną formulę.

Tačiau ar iš tiesų Hare'o sumanymas toks be galo monistinis? Pats Hare'as su tuo nesutiktų. Jis niekada neneigęs šios įvairovės. Tačiau, jo manymu, visi Warnocko išvardyti kalbos aktai yra tos pačios preskriptyvių aktų rūšies atmainos. Juose visuose slypi numanomas imperatyvumas. Šis Hare'o atsakymas, kaip teigia Hudsonas, nerodo, kad Hare'as yra teisus, tačiau alternatyvaus sąrašo pateikimas, kaip kad padaręs Warnockas, taip pat nėra pajėgus vienu ypu paneigti preskriptyvizmo (Hudson 1983: 205).

Ar visi moraliniai sprendiniai yra universalizuojami?

Alasdairas MacIntyre'as nesutinka su pamatine Hare'o preskriptyvizmo prielaida, leidžiančia atskirti moralinius sprendinius nuo kitų imperatyvų pagal tai, ar juos galima universalizuoti. Straipsnyje „Kuo moralė nėra?“ (What Morality is not?) MacIntyre'as, nesutikdamas su Hare'u, iškelia retorinį kvestionuojantį klausimą: ar moraliniai vertinimai būtinai turi būti universalūs? Ir Hare'as, ir sekdamas juo MacIntyre'as pasiskolina iš Ernesto Gellnerio dviejų tipų vertinimų takoskyros įvardijimą. Gellneris straipsnyje „Logika ir etika“ išski-

ria U tipo ir E tipo vertinimus. U tipo vertinimais kvalifikuojamas pritaikymas taisyklės, „visiškai neturinčios jokios asmeninės nuorodos, taisyklės, turinčios tik predikatus“ (MacIntyre 1971: 96).

MacIntyre'as teigia, kad Hare'as, naudodamas universalizmą kaip moralinių sprendinių atpažinimo kriterijų, išstumia E tipo teiginius iš moralinių teiginių srities, kai šie taip pat esą moraliniai sprendiniai. Jis prisimena garsų Sartre'o pateiktą pavyzdį, kurį analizuoja ir Hare'as: jo mokinys, išstudijavęs Kanto etiką ir neradęs atsakymo, paklauses, ką turis daryti – pasilikti su motina, ar išvykti į Angliją?

MacIntyre'o akimis, Hare'as perinterpretavo pavyzdį visiškai kitaip nei pats Sartre'as buvo sumanęs. Sartre'as panaudojo šią problemą tam, kad įrodytų, jog nėra „objektyvaus“ kriterijaus, pagal kurį būtų galima pasirinkti. Susidūręs su tokia situacija žmogus privalo priimti sprendimą: pasilikti arba išvykti, nebandydamas pateisinti tai, ką daryti kitam panašioje situacijoje. Jis gali nuspręsti ką daryti, nenorėdamas, kad kitas, pasielgęs kitaip, būtų smerkiamas. Jis galėjo pagrįstai sakyti: „Aš nusprendžiau pasilikti su motina“. Jeigu jis tai padarė, tai jo „privalėjimas“ neapeliuoja į jokią visuotinę principą. Tai E tipo, bet ne U tipo vertinimas. Vis dėlto, MacIntyre'o įsitikinimu, tai – moralinis vertinimas. Šioje vietoje iš tiesų sunku nesutikti su MacIntyre'o kritika, nes Hare'as, integruodamas pavyzdį iš egzistencinės etikos į metaetinių analitinį diskursą, iš tiesų eliminavo pamatinę egzistencializmo prielaidą – pasirinkimo laisvės, kaip būtinybės rinktis pamatinį savo gyvenimo projektą, sąlygas.

Sartre'o mokinys, sakydamas „aš privalau padaryti tai ir tai“, paskelbia performatyvų sprendinį. Asmens ištara „aš privalau“ pada-

ro jį ištarusį asmenį atsakingą už tam tikro veiksmo atlikimą (*performing*), kurio jis neprivalėjo atlikti iki pasakymo. MacIntyre'as, prieštaraudamas Hare'ui, išvelgia didžiulę tautoskyrą tarp E tipo ir U tipo moralinių ištaryų. Ištara „tu neprivalai“ nėra, jo manymu, universalizuojama: niekada negalima pasakyti „tu neprivalai“, bet tik „aš neprivalau“. MacIntyre'o teigimu, sakyti „tu neprivalai“ ir vartoti privalėjimą (*ought*) būtų taip pat keista, kaip sakyti „tu priziadi“ ir manyti, kad kažkas prisizadėjo (MacIntyre 1971: 98).

MacIntyre'as prieina prie išvados, kad ne visi, o tik kai kurie moraliniai vertinimai yra universalizuojami. Hare'as, jo manymu, teigias, kad visi tik todėl, kad jis išskirtinai koncentruojasi ties moralės taisyklėmis. O taisyklės, kad ir kokios jos būtų – moralios ar nemoralios, yra bet kuriuo atveju universalizuojamos vien dėl to, kad jos yra taisyklės. Jeigu taip, tada moralinių vertinimų universalumas nėra nieko ypatinga, o tiek, kiek moraliniai vertinimai nėra taisyklių išraiškos, jie nėra universalizuojami.

MacIntyre'as mano, kad ir be Sartre'o pavyzdžio galima nurodyti daugybę atvejų, kai moraliniai vertinimai nėra universalizuojami. Pavyzdžiui, kai kas sąmoningai susilaikydamas nuo savo pozicijos primetimo kitam sako: „Aš turiu susilaikyti nuo dalyvavimo kare, bet aš negaliu kritikuoti ar smerkti atsakingų nepacificistų“. Universalistas saktų: „Būtina susilaikyti nuo dalyvavimo kare“. Tokiais atvejais moraline problema tampa tai, ar priimti universalų, ar asmeninį sprendimą (MacIntyre 1971: 99). Tas faktas, kad žmogus moraliniu pagrindu gali atsisakyti pateisinti savo sprendimą kitiems, MacIntyre'o požiūriu, yra pakankamas parodyti, kad ne visi moraliniai vertinimai yra universalizuojami.

Pakankamai pagrįsta atrodo MacIntyre'o pastaba, kad žmogus gali gyventi gyvenimą apsieidamas be žodžio „pareiga“ ir pakeisti jį sąvoka „mano pareiga“. Tokia privati moralė vis dėlto bus moralė. Bet toks žmogus gali teisėtai pasakyti: „Aš prisiėmiau tai ir tai, taigi aš privalau padaryti“. Jo vertinimai logiškai negali būti universalizuojami.

Tačiau kokia atrodytų pagrįsta MacIntyre'o kritika, negalima pamiršti, kad MacIntyre'as kritikuoja Hare'ą iš kitos tradicijos perspektyvos. Jis ne tik Hare'ą, bet ir Kantą paskelbia atsakingais už šiuolaikinės moralės filosofijos krizę ir pasiūlo grįžti – jau be Kanto – prie Aristotelio bei Tomo Akviniečio teleologijos, suteikiančios etikai savęs, kaip tobulėsio substancinio idealo perspektyvos, siekiamybę.

Išvados

1. Polemizuodamas su emotyvistų (A. Ayerio) moralinės kalbos sutapatiniu vien su dinamine ir ekspresyvine jos funkcija, Hare'as sugrįžta prie Kanto moralinės kalbos imperatyvumo aspekto. Priėmęs prielaidą, kad moralinis sprendinys yra preskripcija, kurios tikslas – vadovauti veiksmui, Hare'as savuoju metaetikos variantu sujungia Kantą su Aristotelium. Skirtingai nuo intuityvistų bei emotyvistų, Hare'o metaetiką su Aristotelium bei Kantu suartina pasitikėjimas žmogaus protu ir argumentų galia: jis remiasi prielaida, kad logika mąstantį subjektą gali apsaugoti nuo moralinių klaidų bei pavojų.
2. Skirtingai nuo Prichardo, kuris sekdamas Kantu išvelgė dvi žodžio „privalėjimas“ (*ought*) vartosenas – hipotetinę ir kategorinę, sukuriančias dvi skirtingas

gas sakinių reikšmes, Hare'as prieina prie išvados, kad hipotetinės preskripcijos nuodytojui „tu privalai (*ought*) duoti antrą nuodų dozę“ reikšmė nesiskiria nuo kategorinės preskripcijos „tu privalai (*ought*) sakyti tiesą“. Abiem atvejais „privalėjimo“ reikšmė atsirandanti tos pačios loginės procedūros būdu – vertinant pagal lyginamosios objektų klasės gerumo standartus. Skiriasi tik standartai, nes skiriasi sąrašai dorybių, pagal kurias vertinamas geras nuodytojas ir geras žmogus.

3. Ši prielaida leidžia Hare'ui pagrįsti kitą jo etikai reikšmingą prielaidą, kurią jis jautėsi pasiskolinęs iš Kanto: moralinis pasirinkimas – visada tik principų, bet ne konkrečių elgesio alternatyvų pasirinkimas. Kita vertus, nors ir pripažindamas „labai didelę skolą Kantui“, jis vis dėlto siūlo stengtis išvengti Kanto egzegzės. Hare'o manymu, moralės principai ne visada egzistuoja anticedentiškai, taigi mums belieka tik su jais pasikonsultuoti.
4. Svarstydamas preskriptyvizmui aktualią valios silpnumo (*akrasia*) problemą, Hare'as Sokrato prielaidai, kad *akrasia* neegzistuojanti, priešina kantiškąjį jos sprendimą, siūlydamas atskirti Sok-

rato klausimą „ką man daryti?“ nuo Kanto klausimo „ką privalau (*ought*) daryti?“ Į šį pirmąjį atsakyti lengva, ant-rasis reikalauja universalizacijos, o jos Sokratas nepastebėjęs. Hare'as atremia galimus priekaištus preskriptyvizmui, kad, pripažinus valios silpnumo galimybę, išnyksta ir prekriptyvizmo pagrindas, teigdamas, kad būtent silpna subjekto valia ir šaukiasi elgesio nuorodų. Jeigu valia visada būtų stipri, Hare'o manymu, subjektui neiškiltų klausimo, ką privalo daryti.

5. Hare'o kritikai Warnickas, Nowell-Smit-has priešinas jo bandymui sutraukti visą moralės žodžių ir sprendinių aspektų įvairovę į vieną formulę – preskripciją, nurodydami daug įvairesnes, ne vien preskriptyvias, moralinės kalbos funkcijas. Kita vertus, pakankamai pagrįsta atrodo ir MacIntyre'o polemika su Hare'o iš Kanto perimtu universalizmu. Ji įrodo, kad ne visi moraliniai vertinimai yra universalizuojami. Tačiau deskriptyvizmas ir orientacija į Aristotelio teleologiją padaro MacIntyre'ą ne tik aršiu antiuniversalistu, bet ir antikantistu, taigi panaikina pozityvesnio dialogo su Hare'o preskriptyvizmu galimybės prielaidas.

LITERATŪRA

1. Ayer, A. (1952). *Language, Truth and Logic*. New York: Dover Publ.
2. Davidson, D. (1980). *Essays on Actions and Events*. Oxford: Clarendon Press.
3. Hare, R. M. (1972). *The Language of Morals*. Oxford: Oxford University Press.
4. Hare, R. M. (1980). *Freedom and Reason*. Oxford: Oxford University Press.
5. Hearas, R. (1989). „Etika“, in *Gėrio kontūrai*, sud. B. Kuznickas; vertė A. Degutis. Vilnius: Mintis.
6. Hudson, W. D. (1983). *Modern Moral Philosophy*. London etc.: Macmillan.
7. MacIntyre, A. (1971). „What Morality is Not“, in MacIntyre A. *Against the Self-Images of the Age. Essays on Ideology and Philosophy*. London: Duckworth.

8. Norkus, Z. (2000). Akrasija ir subjektas egonimikoje, *Problemos* 58: 55–79.
9. Sartras, Ž.-P. (1974). „Egzistencializmas yra humanizmas“, in *Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*, sud. B. Genzelis. Vilnius: Mintis.
10. Stratton-Lake, Ph. (1998). „Kant and Contemporary Ethics“, in *Kantian Review*, vol. 2, ed. H. Williams, G. Bird. Cardiff: University of Wales Press.
11. Walsh, J. J. (1971). „The Socratic Denial of Akrasia“, in *The Philosophy of Socrates. A Collection of Critical Essays*, ed. G. Vlastos. Garden City, New York: Anchor Books.
12. Warnock, G. J. (1969). *Contemporary Moral Philosophy*. London etc.: Macmillan St. Martin's Press fund.

TRACES OF KANTIAN ETHICS IN THE PRESCRIPTIVISM OF R. M. HARE

Jūratė Baranova

Summary

The most open to Kant of all metaethicists is Richard Hare, who, in contrast to intuitivists, is not denying his theoretical debt to him. It is Hare who notices the parallel between Hume's remark about the possibility to see no distinction between fact and norm in moral discourse and the Kantian distinction between heteronomy and autonomy. Hume according his interpretation with this insight comes very close to Kant. On the other side, Hare thinks that every moral judgement is prescription. It is imperative. And the idea to ground moral thinking with imperativeness in Hare's moral philosophy reaches from Kant as well. Besides, what is the most Kantian peculiarity of Hare's moral philosophy – is the basement of moral thinking on the principle of universalibility. Universality is the criterion which allows him to make a distinction between moral prescriptions from other types

of prescriptions. On the other hand, acknowledging very great debt to Kant, Hare tries to avoid the Kantian exegesis. He does not see moral principles as existing antecedently. In his moral philosophy Hare is trying to unite some aspects of Aristotle's, some aspects of Kant's ethics. He does not oppose them each other. On the other hand, Hare distances himself from Kant trying to find the way of smoothing the opposition between fact and norm. But nevertheless, in opposition to all previous kinds of metaethics, Hare's moral philosophy is based on the same grounds as Kantian ethics was: he reasons in rationalistic perspective stemming from Kant and believes that logic is able – has power – to prevent this reasoning man from moral mistakes.

Keywords: prescriptivism, Hare, fact and norm, Kant, akrasia.

Įteikta 2003 10 15